

Το Χρονικό μιας πολιτείας του Παντελή Πρεβελάκη και η «μεταβολή» της 4ης Αυγούστου 1936

Bart Soethaert*

Σχεδόν κοινό τόπο αποτελεί η άποψη πως η ιδεολογική σύγχυση του Μεσοπολέμου, ειδικά σε ό,τι αφορά τον «εθνικό» λόγο,¹ συνέβαλε στην ανοχή και σε πολλές περιπτώσεις στην υποστήριξη του μεταξικού καθεστώτος από ένα μεγάλο μέρος του πνευματικού και καλλιτεχνικού κόσμου. Ακόμη, ότι η ανάδειξη φιλελεύθερων διανοουμένων σε σημαντικές δημόσιες θέσεις επί Μεταξά,² αν όχι εγείρει την υποψία για επαγγελματικό καιροσκοπισμό, θέτει το ζήτημα της (αυτο)λογοκρισίας ή και της πράγματι σταδιακής τους προσχώρησης στα ιδεολογήματα, που τροφοδότησαν το πολιτικό όραμα του Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού.³

Σ' αυτή την ομιλία, προτείνω να ξαναδούμε τη στάση της αστικής διάνοησης απέναντι σ' αυτή τη «Νέα Δεξιά του Μεσοπολέμου»⁴ από τη σκοπιά των αμοιβαίων στηριγμάτων,⁵ που αναπτύχθηκαν στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1930 μεταξύ βενιζελικών «νέων του 1930»,⁶ καθεστωτικών διανοουμένων,⁷ και του «εθνικού κυβερνήτη» Ιωάννη Μεταξά. Από αυτή τη θέαση προτείνω να συζητήσω εκ νέου τη λεγόμενη "σύγκλιση" του συγγραφέα και ιστορικού της τέχνης Παντελή Πρεβελάκη, με την επίσημη ιδεολογία του καθεστώτος, στο οποίο βρέθηκε – σε ηλικία μόλις είκοσι οχτώ χρόνων – κύριος ρυθμιστής των καλλιτεχνικών

---

* Ο Bart Soethaert είναι υποψήφιος διδάκτωρ στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου (FU Berlin) και επιστημονικός συνεργάτης στο Κέντρο Νέου Ελληνισμού (CeMoG). Η ανακοίνωση αποτελεί αποτέλεσμα έρευνας στο πλαίσιο εκπόνησης διδακτορικής διατριβής με τίτλο *Η στροφή προς το παρ<ελθ>όν. Ορίζοντες του ιστορικού μυθιστορήματος (1936-1950) στην Ελλάδα*. Η συμμετοχή του στο Ε' Πανευρωπαϊκό Συνέδριο της EENΣ πραγματοποιήθηκε με την οικονομική υποστήριξη του Κέντρου Ψηφιακών Συστημάτων (CeDiS, FU Berlin).

¹ (Καγιαλής 2007, 233)

² (Δημάδης 1991, 53-54) και (Καγιαλής 2007, 175-176) Ο κατάλογος είναι μακρύς: Τέλλος Άγρας, Ειρήνη Αθηναία, Ιωάννης Γρυπάρης, Νίκος Καζαντζάκης, Κώστας Καρθαίος, Κωστής Μπαστιάς, Στρατής Μυριβήλης, Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, Κλέων Παράσχος, Παντελής Πρεβελάκης, Γιώργος Σεφέρης και Άγγελος Τερζάκης. Πολύ μεγαλύτερη ακόμη είναι η λίστα εάν συμπεριλάβει και τα ονόματα όσων συνεργάστηκαν με τα έντυπα του μεταξικού καθεστώτος, όσων τιμήθηκαν με τα βραβεία και τις διακρίσεις του ή όσων έλαβαν κάποια άλλη χρηματική ενίσχυση (αγορά έργων κλπ.).

³ Ο Τάκης Καγιαλής (2007, 16-17) κάνει λόγο για τη «σύμπλευση μεγάλου τμήματος της φιλελεύθερης λογοτεχνικής διάνοησης» με τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου και προσθέτει: «Η στάση πολλών βενιζελικών, κατά κύριο λόγο, συγγραφέων απέναντι σε αυτό το καθεστώς δεν ήταν στάση ουδέτερης ανοχής, αλλά εκτεταμένης και συχνά ενθουσιώδους συνεργασίας. Η συνεργασία αυτή, εξάλλου, δεν εκδηλώθηκε μόνο σε βιογραφικό επίπεδο, δηλαδή με τη στελέχωση των πολιτιστικών και άλλων υπηρεσιών του μεταξικού καθεστώτος, αλλά και σε επίπεδο πνευματικής σύμπραξης, με τη δημοσίευση κειμένων σε προπαγανδιστικά του έντυπα, όπως *Το Νέον Κράτος*, με την ανεπιφύλακτη συμμετοχή στο θεσμό των Κρατικών Λογοτεχνικών Βραβείων που το ίδιο εισήγαγε και ήλεγχε, με τη συχνή έκφραση της προσδοκίας, ότι ο Μεταξάς θα λύσει τα "επαγγελματικά" ζητήματα των συγγραφέων και με την υποβολή συναφών προτάσεων, με την αφομοίωση παραλλαγμένων (ή μη) εκδοχών της καθεστωτικής ρητορικής, όπως π.χ. των στερεοτύπων γύρω από τον Τρίτο Ελληνικό Πολιτισμό κ.ο.κ.» Πρβ. (Τζιόβας 1989, 144-146)

⁴ (Σαράντης 2009, 71)

⁵ (Φουκώ 1982, 115-116)

⁶ Στη (μερική) ιδεολογική συνάντησή τους, ακόμη και στην ορισμένη ανοχή τους απέναντι σε αυταρχικότερες πολιτικές λύσεις, συνέβαλαν λίγο πριν το δημοψήφισμα του 1935 για την παλινόρθωση της μοναρχίας, η κόπωση της κοινής γνώμης από τον διχαστικό λόγο και η επαναδιαπραγμάτευση των πολιτικών ταυτοτήτων (βενιζελικών-αντιβενιζελικών). Βλ. (Παπαδημητρίου 2006, 152)

⁷ Όσους κατάφερε εν τέλει ο Άριστος Καμπάνης να συγκεντρώσει γύρω του για την έκδοση του περιοδικού *Το Νέον Κράτος* με την παροχή αντιτίμου – πράγμα σπάνιο την εποχή εκείνη – ήταν ως επί το πλείστον πνευματικές μετριότητες, με περιορισμένη μέχρι τότε παρουσία στον δημόσιο λόγο. Οι Γ.Α. Μαντζούφας, Ν. Κούμαρος, Ε. Κυριάκης, Θ. Βλησίδης κ.ά. επεξεργάστηκαν και εκλαϊκεύσαν τις ιδεολογικές κατευθύνσεις, που τους υπέδειξε ο υφυπουργός Τύπου Θεολόγος Νικολούδης. Βλ. (Ανδρειωμένος 2010, 13-58).

ζητημάτων. Παραθέτω χαρακτηριστικά:

Η αποδοχή από τον Πρεβελάκη της θέσης του Διευθυντή Καλών Τεχνών του υπουργείου Παιδείας πρέπει να θεωρηθεί σαν μια ιδεολογική προσχώρηση ενός πρώην αριστερού στη φασίζουσα πολιτική του Μεταξά, αλλά θα πρέπει επίσης να εκτιμηθεί και σαν μια κίνηση-απόφαση ανεύρεσης επαγγελματικής διεξόδου.⁸

Εάν δεχτούμε για το συγκεκριμένο ζήτημα, που αναλύουμε, ότι η μεταξική εξουσία λειτούργησε πρωτίστως μέσω των ατόμων και όχι μόνο επιδρώντας επάνω τους, τότε η συνεργασία του Πρεβελάκη ως υπηρεσιακού στελέχους του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου, δεν προϋποθέτει την ιδεολογική του προσχώρηση σε μια φασίζουσα εκδοχή του φυλετικού εθνοκεντρισμού, αλλά κινείται με βάση τη μερική συνάντηση απόψεων με τον Μεταξά, εν προκειμένω, για την τέχνη και την κρατική πρόνοια, χωρίς αυτό απαραίτητα να σηματοδοτεί την έστω και μερική του συμφωνία με την κατήχηση και αστυνόμευση σε άλλους τομείς της κοινωνικής ζωής.

Μια δημοσίευση του Γεωργίου Μαντζούφα το Σεπτέμβριο του 1937 στην *Ευρωπαϊκή Επιθεώρηση* (*Europäische Revue*) δείχνει, νομίζω, τη δυσκολία του καθεστώτος να αρθρώσει με σαφήνεια τις κατευθυντήριες γραμμές της πολιτικής του στον τομέα των γραμμάτων και των τεχνών. Αν και το συγκεκριμένο άρθρο αποτελεί προφανή στιγμή αυτοσκηνοθεσίας του καθεστώτος, ο Μαντζούφας απλά ανακοινώνει «μια υγιή εκπαιδευτική πολιτική», με μια αποτρεπτική στάση απέναντι στον «πολιτικό γάμο» και με την «οργάνωσιν της Νεολαίας εις Συνδέσμους» να αποτελούν τους κύριους άξονες της «Kulturpolitik» του καθεστώτος. Για να «αποδώσει εις τον ελληνικόν λαόν την επίγνωσιν του πολιτισμού του και την επ' αυτόν πίστιν»,⁹ η «εκπολιτιστική πολιτική» αρχίζει από τη βάση, αλλά ακόμη δεν προβάλλεται ένα συγκροτημένο σχέδιο για τη «μεταβολή» του τομέα των γραμμάτων και των καλών τεχνών¹⁰ στο πνεύμα του συνθήματος, που έριξε ο Νικολούδης το Δεκέμβριο του 1936 για τον «Τρίτο Ελληνικό Πολιτισμό».¹¹

Όταν, επομένως, ο Ιωάννης Μεταξάς ζήτησε το καλοκαίρι του 1937 να συναντήσει τον Κωστή Μπαστιά¹² και έπειτα τον Παντελή Πρεβελάκη για να αναλάβουν υπηρεσία στην (υπό αναδιοργάνωση) Διεύθυνση Γραμμάτων και Καλών Τεχνών του Υπουργείου

⁸ (Μαθιόπουλος 1996, 705-706) Η άποψη αυτή συναντάται με τους ίδιους περίπου όρους και σε άλλους μελετητές. Η Τιτίνα Κορνέζου λ.χ. υποστηρίζει ότι ο «ιδεολογικός (ανα)προσανατολισμός του Πρεβελάκη είχε προαναγγελθεί από τα τέλη της δεκαετίας του '20 [και] μοιάζει να ολοκληρώνεται με μια στροφή στον ελληνοκεντρισμό και στα ιδεολογικά προτάγματα της συνέχειας του ελληνικού-βυζαντινού πολιτισμού, κυρίαρχα ιδεολογήματα για τον εθνοποιητικό ρόλο της ιστορίας της τέχνης την περίοδο αυτή.» (Κορνέζου 2009, 278) Παρόμοιες θέσεις επί του θέματος παίρνουν οι (Γωνιωτάκη 2003, 222), (Χαμαλίδη 2003, 255) και (Μαθιόπουλος 2003, 455-456).

⁹ (Mantzufas 1937, 683) και (Μαντζούφας 1937, 118-119)

¹⁰ «Με δεδομένη την ελάχιστη οργανωτική και θεωρητική προετοιμασία του Μεταξά και των συνεργατών του ν' αναλάβουν την εξουσία, ολόκληρος σχεδόν ο πρώτος χρόνος της διακυβέρνησής τους εξαντλήθηκε σε αυτοσχεδιασμούς και ανεργάτιστες κινήσεις. Η κρατική παρέμβαση στον πολιτισμό, παρότι εξαγγέλλεται και πραγματοποιείται από τις πρώτες μέρες του καθεστώτος, αρχικά, ούτε ιδεολογικά, ούτε οργανωτικά είχε μια στοιχειώδη συνέπεια και άρθρωση. Ο φορέας και οι στόχοι αυτής της παρέμβασης [...] αρχίζουν να παίρνουν μια μορφή από τα μέσα του 1937 και ύστερα.» (Μαθιόπουλος 1996, 715) Μια γενική επισκόπηση της πολιτιστικής πολιτικής του μεταξικού καθεστώτος κάνει ο (Hering 1996).

¹¹ «Οι ηγέται του νέου κράτους πιστεύουν με μυστικοπάθειαν εις τα ιδανικά και τα πεπρωμένα του Έθνους, και μέσα εις τον μεγάλον κύκλον της Εθνικής μας Αναγεννήσεως αναμένουν με πεποίθησιν την νέαν πνευματικήν έκφρασιν της νέας Ελλάδος, την δημιουργίαν, δηλαδή, ενός τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού.» (Νικολούδης 1936), παρατίθεται στο (Μαθιόπουλος 1996, 687-688).

¹² (Μπαστιάς 2005, 251-154)

Θρησκευμάτων και Παιδείας,¹³ δεν γύρευε τόσο πιστούς εντολοδόχους για να εφαρμόσουν μια ήδη σχηματισμένη πολιτική για την τέχνη, όσο την πραγματογνωμοσύνη ανθρώπων, που σχετικά πρόσφατα είχαν προτείνει εκσυγχρονιστικές μεταρρυθμίσεις για την καλύτερη οργάνωση και την ανάπτυξη πραγματικού επαγγελματισμού στον χώρο.

Στην πρώτη μεγάλη συνέντευξη, που δημοσιεύθηκε στην *Βραδυνή* και στην *Καθημερινή* στις 15 Σεπτεμβρίου 1936 και έκανε μεγάλη εντύπωση, ο Μεταξάς υιοθέτησε τις απόψεις του Μπαστιά για τη δημοτική γλώσσα¹⁴ και για την βελτισποίηση της λειτουργίας του Βασιλικού Θεάτρου, σε βαθμό που ο διευθυντής του, Γεώργιος Βλάχος, «δεν ήξερε αν έπρεπε να χαρεί για την υποστήριξη του Βασιλικού που διαφαινόταν μέσα από τη συνέντευξη, ή να ανησυχήσει για την επιρροή που αποκτούσε ο Μπαστιάς.»¹⁵

Όταν το καλοκαίρι του 1937 το Βασιλικό Θέατρο περιήλθε σε μεγάλη κρίση, ο Μεταξάς κάλεσε τον Μπαστιά σε συνάντηση για να τον συμβουλευτεί. Στην ίδια συνάντηση του πρότεινε τη θέση του Γενικού Διευθυντή Γραμμάτων και Καλών Τεχνών αποδεχόμενος τους όρους που έθεσε ο Μπαστιάς: «Ο Μπαστιάς ζητούσε σχεδόν ανεξέλεγκτη εξουσία, αύξηση των δαπανών για τον πολιτισμό και μια περίεργη ασυλία από τις προθέσεις και τις διαθέσεις της Ασφάλειας, που θα επέτρεπε σε πρόσωπα που αλλιώς θα βρίσκονταν στην εξορία να εργάζονται ελεύθερα στο θέατρο. Τελικά ο Μεταξάς αποφάσισε να δεχτεί τους όρους του Μπαστιά. "Κωστή", του είπε, "είμαι σύμφωνος, αλλά περιμένω πολλά από σένα. Θα ενημερώσω αμέσως τον Γεωργακόπουλο [= τον τότε υπουργό Παιδείας].»¹⁶

Την επόμενη μέρα ο Μπαστιάς πρότεινε στον Πρεβελάκη να αναλάβει διευθυντής Καλών Τεχνών στη γενική διεύθυνση που είχε μόλις αναλάβει. Ο Πρεβελάκης φαίνεται πως είπε: «Μα Κωστή, αφού ξέρεις τις απόψεις μου για την τέχνη, πώς θα μου επιτρέψουν να κοντραριστώ με το ακαδημαϊκό κατεστημένο; Είσαι σίγουρος ότι είμαι κατάλληλος για μια τέτοια θέση, σε εποχή δικτατορίας και συντηρητισμού;». Ο Μπαστιάς όμως τον έπεισε ότι είχε την υπόσχεση του Μεταξά να κινηθούν με αρκετή ελευθερία. «Και στο κάτω κάτω», πρόσθεσε, «αν διαψευστούν τα πράγματα, παίρνουμε το καπέλο μας και γυρίζουμε στα σπίτια μας».¹⁷ Έτσι δόθηκε τον Αύγουστο του 1937 και στον Πρεβελάκη η ανέλπιστα ευκαιρία να ανακουφίσει το «δράμα» του σύγχρονου καλλιτέχνη στην Ελλάδα, το οποίο είχε σκιαγραφήσει τον Απρίλη του 1936.

Στο άρθρο του με τίτλο «Αι καλά τέχνη και η κρατική πρόνοια» ο Πρεβελάκης ευχήθηκε μια πολιτιστική πολιτική, που «θάχη τον καιρό και τη δύναμη να προσέξη τη ζωντανή ελληνική τέχνη να την ενισχύση και να τη νοιαστή.» Πρότεινε μια ενεργή πολιτική προβολής και «αγοράς έργων νεωτέρας ελληνικής τέχνης», όχι «για λόγους ελεημοσύνης», αλλά για την καλλιέργεια του ενδιαφέροντος του κοινού, εφόσον το κράτος θα αναγνώριζε

---

¹³ Το καλοκαίρι του 1937 ο Μεταξάς αναβάθμισε την υπηρεσία Γραμμάτων και Τεχνών του Υπουργείου από Τμήμα σε ιδιαίτερη Διεύθυνση. Ο Μπαστιάς έγινε Γενικός Διευθυντής Γραμμάτων και Καλών Τεχνών και ο Πρεβελάκης Διευθυντής Καλών Τεχνών στο Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας. (Μαθιόπουλος 1996, 685, 722-724)

¹⁴ (Καγιαλής 2007, 166-171) (Μπαστιάς 2005, 296)

¹⁵ (Μπαστιάς 2005, 244)

¹⁶ Ο Μπαστιάς φαίνεται πως είπε στον Μεταξά: «Θέλω να έχω την απόλυτη εμπιστοσύνη σας στην επιλογή των συνεργατών μου και των καλλιτεχνών του θεάτρου. Θέλω να πω ότι δεν μπορώ να δεχτώ "συστάσεις" υπουργών ή άλλων προσώπων για την επιλογή των συνεργατών μου. Ούτε μπορώ να λάβω υπ' όψιν τις απόψεις της Ασφάλειας, διότι, αν είναι έτσι και αυτοί γνωρίζουν καλύτερα από μένα πως πρέπει να διοικηθεί το θέατρο, ας αναλάβουν από τώρα. [...] [Θέλω] να γεμίσω το θέατρο καλλιτέχνες. Και σ' αυτό χρειάζομαι την πλήρη συμπαράστασή σας, όχι μόνο ηθική, αλλά και οικονομική.» (Μπαστιάς 2005, 252-254)

¹⁷ (Μπαστιάς 2005, 255)

ότι «ο καλλιτέχνης, παρά τη ρομαντική πλάνη, είναι ένας κοινωνικός συντελεστής, είναι ένας φορέας του πνεύματος της εποχής και του λαού που τον ξεπέταξαν».¹⁸

Για τη Διεύθυνση Γραμμάτων και Καλών Τεχνών ο Μεταξάς δημιούργησε, σύμφωνα με τις διαβεβαιώσεις, τις οποίες και τήρησε, ένα ιδιαίτερο καθεστώς, που αφενός βοήθησε την προβολή ενός εκσυγχρονιστικού, φιλότεχνου αλλά και φιλονεωτερικού¹⁹ προσώπου του καθεστώτος, και αφετέρου παραχώρησε στους δύο εντεταλμένους ευρεία δικαιώματα για την άσκηση μιας φιλελεύθερης πολιτικής, χωρίς την ενόχληση της Ασφάλειας ή την παρέμβαση άλλων υπουργών.²⁰ Στεγάζοντας, επιπλέον, τα γραφεία της Διεύθυνσης στην Οδό Φωκίωνος 7, ο Μεταξάς επιβεβαίωσε τη σχετική ανεξαρτησία της από το υπόλοιπο Υπουργείο Παιδείας επί της Οδού Ευαγγελιστρίας (και από τον Υπουργό Παιδείας Κωνσταντίνο Γεωργακόπουλο), κρατώντας για τον εαυτό του τον πλήρη έλεγχο για τα πολιτιστικά ζητήματα.²¹

Χαρακτηριστική, επίσης, είναι η αντίδραση του Μεταξά στην γραπτή αίτηση του Νικολούδη (το καλοκαίρι του 1939) να αναβαθμιστεί το Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού σε Υπουργείο Λαϊκής Διαφώτισης, με την προσθήκη σ' αυτό και της Διεύθυνσης του Μπαστιά, ώστε να γίνει ο Νικολούδης εκ των πραγμάτων Υπουργός Προπαγάνδας, κατά το γερμανικό πρότυπο. Η απάντησή του Μεταξά δεν δείχνει μόνο πόσο ικανοποιημένος ήταν από το ειδικό καθεστώς, που είχε δημιουργήσει για τη Διεύθυνση, αλλά φωτίζει επίσης την όλη θεώρηση του πολιτισμού, που εξαρχής είχε ευνοήσει αυτή την προσέγγιση, διατρέχει όλες τις σχετικές με το θέμα ομιλίες του και τώρα γίνεται βασικό επιχείρημα για να απορρίψει την πρόταση του Νικολούδη.²²

¹⁸ (Πρεβελάκης 1936), παρατίθεται στο (Μαθιόπουλος 1996, 713-715).

¹⁹ Η φιλονεωτερική διάθεση του Μεταξά, όσον αφορά τη σύγχρονη τέχνη, φαίνεται μεταξύ άλλων από την επιλογή προσώπων μετά από σχετική πρόταση του Πρεβελάκη. Έτσι ανατέθηκε η διακόσμηση του Δημαρχείου της Αθήνας στους Γ. Γουναρόπουλο, Φ. Κόντογλου και Κ. Παρθένη, είχε ο Μ. Τόμπρος την υποστήριξη του Μεταξά για την εκλογή του ως καθηγητή στην ΑΣΚΤ και προκρίθηκαν οι «νεωτεριστές» Μ. Τόμπρος, Κ. Παρθένης και Α. Θεοδωρόπουλος να αντιπροσωπεύσουν τη σύγχρονη ελληνική τέχνη στη Biennale Βενετίας του 1938: «Οι τρεις καλλιτέχνες που εκθέτουν εφέτος τα έργα τους [...] είναι κ' οι τρεις τοποθετημένοι κάτω από τους οιωνούς του νεωτερισμού. Νεωτεριστές με την έννοια τούτη πως ξεφύγανε, και μάλιστα συντέλεσαν ν' ανακοπεί η παράδοση της Σχολής του Μονάχου, που στάθηκε ο πρώτος κηδεμόνας της τέχνης της ελευθερωμένης Ελλάδας, ο Κώστας Παρθένης, ζωγράφος, ο Μιχάλης Τόμπρος, γλύπτης κι' ο Άγγελος Θεοδωρόπουλος, χαράκτης, κατευθυνθήκανε προς τις κατακτήσεις της σύγχρονης δυτικής τέχνης, για ν' αναζητήσουν ύστερα στην ιστορική συνείδηση της Ελληνικής παράδοσης στοιχεία διαφωτισμού και έμπνευσης.» (Πρεβελάκης 1938, 1019) Η Έκθεση του 1938 στη Βενετία πιο αναλυτικά στον τρίτο τόμο του (Μαθιόπουλος 1996, 778-923).

²⁰ (Μπαστιάς 2005, 251-342) (Μαθιόπουλος 1996, 715-774) «Η ανοικτή, σχεδόν φιλελεύθερη αυτή στάση του Μεταξά στα καλλιτεχνικά ζητήματα, σχετικά βέβαια μόνο με τις υφολογικές αναζητήσεις και όχι στο περιεχόμενο και την ιδεολογία τους, συνοδευόταν από μια πολιτική εκτεταμένης οικονομικής υποστήριξης. Προσφέρθηκαν τόσα χρήματα από τα κρατικά ταμεία για τις εικαστικές τέχνες, το θέατρο, τη μουσική, τη λογοτεχνία, όσα δεν είχαν προσφερθεί ποτέ πριν. Αν υπήρξε για τους Έλληνες καλλιτέχνες μια "χρυσή εποχή" στη σύγχρονη ιστορία, αυτή ήταν η τετραετία της μεταξικής δικτατορίας.» (Μαθιόπουλος 1996, 683)

²¹ «Πρώτη πράξη [του Μεταξά] ήτανε να κρατήσει ο ίδιος αποκλειστικά αυτόν τον τομέα, ο ίδιος να τον διαχειρίζεται κι' ο ίδιος να του βάλει θεμέλια και να του χαράξει δρόμους, να τον διαφεντέψει μ' ένα λόγο.» (Μπαστιάς 1939, 551)

²² Την ενδοκαθεστωτική αντιπολίτευση των Νικολούδη, Κύρου και Καμπάνη έχει υπόψη του ο Hering όταν σημειώνει: «Die Position des Regimes gegenüber der bildenden Kunst schwankte: Hier verbanden sich kulturpolitische Prinzipien, die traditionell reaktionäre und kunstfeindliche Einstellung untergeordneter Organe der Exekutive und die relativ aufgeschlossenen persönlichen Ansichten des Diktators. [...] Metaxas persönlich urteilte also über Richtungen der bildenden Kunst ziemlich unvoreingenommen. Seine Auffassungen teilte sicher der Direktor der Abteilung Schöne Künste im Kultusministerium, Pantelis Prevelakis. Aber die Staatsorgane, die schon vor 1936 an Kunstwerken Anstoß genommen hatten, verhielten sich anders, und auch einzelne bekannte Stützen des Regimes unter den Intellektuellen [z.B. Achillefs Kyru] lehnten diese neutrale Position des Staates ab.» (Hering 1996, 310, 312)

Ο πολιτισμός είναι έργο μιας εποχής ενός ολοκλήρου λαού οδηγούμενου από ένα εμπνευστή, εις τον οποίον πιστεύει, και όστις επιδρά δι' όλων των οργάνων του Κράτους και της Κοινωνίας, εμπνέει και κατευθύνει απ' ευθείας και προσωπικώς. [...] [Ο] συντονισμός και η κατεύθυνσις των διαφωτιστικών ενεργειών [γίνονται] υπό ενός προσώπου έχοντος επ' αυτών και επί του συνόλου απόλυτον κύρος και εκ της θέσεώς του και εκ της προσωπικότητός του. Τοιούτος είναι μόνον ο Αρχηγός της Κυβερνήσεως. [...]

Προσθήκη εις [το Υφυπουργείον Τύπου και Τουρισμού] και της Γεν. Διευθύνσεως των Καλών Τεχνών και της Διευθύνσεως της Αρχαιολογίας δεν θα επεξέτειναν την δράσιν του [Υφυπουργείου] ως οργανισμού διαφωτιστικού, εκτός εάν εστρεβλούτο ο προορισμός της τέχνης. [...]

Αι Καλαί Τέχνη, αι κυρίως τοιαύται, είναι καθαρώς όργανον πολιτισμού και πολύ εμμέσως και εκ του μακρόθεν όργανον διαφωτίσεως, δηλαδή προπαγάνδας. Ως όργανον πολιτισμού υφίστανται βεβαίως την επιρροήν του οδηγούντος την χώραν Κυβερνήτου. [...] Η Υπηρεσία αυτή ανετέθη εις τον κ. Μπαστιάν εργαζόμενον υπό την άμεσον εποπτείαν μου. Καθωρίσθη πρόγραμμα και σύστημα εργασίας, ετέθησαν κατευθυντήριον γραμμαί και είναι το όλον έργο εν εκτελέσει και εξελίξει και κατά τρόπον λίαν ικανοποιητικόν, ώστε ουδεμία να υπάρχει δικαιολογία της μεταβολής, ίσως και ριζικής, των όρων της λειτουργίας του.²³

Ο Μεταξάς δεν άφησε επ' ουδενί να γίνει η Διεύθυνση Γραμμάτων και Καλών Τεχνών «όργανον διαφωτίσεως», γιατί θα άλλαζε το «πρόγραμμα και σύστημα εργασίας», που λειτουργούσε «κατά τρόπον λίαν ικανοποιητικόν» και στηριζόταν στα αμοιβαία στηρίγματα, που είχαν βρει μεταξύ τους στον τομέα των γραμμάτων και των καλών τεχνών οι Μεταξάς, Μπαστιάς και Πρεβελάκης.²⁴ Εάν Το γεγονός ότι ο Μεταξάς δεν επέβαλε ένα δεσμευτικό πρόγραμμα στην τέχνη, δεν παρενέβη στις αισθητικές αναζητήσεις των καλλιτεχνών και ήταν ανοιχτός προς κάθε καλλιτεχνική πρόταση, εφόσον το έργο τέχνης βέβαια έχει ελληνικό αντίκρισμα,²⁵ αυτό οφείλεται επίσης στο γεγονός ότι ο Μεταξάς είδε με τον τρόπο του Oswald Spengler²⁶ την τέχνη ως «καθαρώς όργανον πολιτισμού» και όχι, όπως θα το ήθελε ο

²³ (Μεταξάς 1939, 715-716)

²⁴ Η Διεύθυνση Γραμμάτων και Καλών Τεχνών ήταν στην ουσία η τριανδρία, που τη διηύθυνε με τον Μεταξά ως πρώτο μεταξύ ίσων. Αυτή την πραγματικότητα διαπίστωσε – προφανώς έκπληκτος – ο Ανδρέας Γεωργιάδης ιδίως όμμασι κατά τη γνωστή σύσκεψη με την Ομάδα Ακαδημαϊκών Ζωγράφων (13 Δεκεμβρίου 1937), όταν ο «Πρόεδρος» του είπε: «Δεν έχετε δίκαιον, δεν έχω κανένα παράπονον με τον κύριον Πρεβελάκη, διότι είναι δυνατόν εις τον κύριον Πρεβελάκη να αρέση ένα είδος, με την θέσιν του όμως δεν δύναται να επηρεάση και δεν επηρεάζει. Άλλωστε τας Καλάς Τέχνας δεν διευθύνει ο κύριος Πρεβελάκης, αλλ' ο κύριος Μπαστιάς. Επομένως εις τα ζητήματα αυτά δεν θα επικρατή η προσωπική γνώμη του άλφα ή του βήτα, αλλά θα ευρεθή τρόπος δια του οποίου θα υποστηριχθή η πραγματική αξία.» (Μεταξάς 1941, 164)

²⁵ «Το Κράτος το Ελληνικόν, το σημερινόν, θα υποστηρίξη την τέχνην, όχι ωρισμένην τεχνοτροπίαν. Η τεχνοτροπία, η έκφρασις δηλαδή δια μιας ωρισμένης τεχνικής, είναι ζήτημα του καλλιτέχνου, ο οποίος εκπροσωπεί την τεχνοτροπίαν του αυτήν, δια να της δώση όλην την δύναμιν που μπορεί, και αυτό δεν είναι ζήτημα του Κράτους. [...] Ο καλλιτέχνης θα αγωνισθή δια του τρόπου του και έχει το δικαίωμα προς τούτο. Η κρίσις της αξίας της καλλιτεχνικής ανήκει εις την κοινωνίαν. Το Κράτος δεν δύναται να επεμβαίη εις αυτήν την υπόθεσιν. Εγώ θα δώσω όλα τα μέσα ν' αναπτυχθή η τέχνη.» (Μεταξάς 1941, 162) «Μέσα εις το σωματείον αυτό [των ζωγράφων και γλυπτών] θα υπάρχει απόλυτος διαφορισμός εις ό,τι αφορά τις κατευθύνσεις, τους τρόπους της ζωγραφικής, την εκφραστική αντίληψη, με άλλους λόγους απόλυτη ελευθερία ο ένας να κάνη μπερρεσιονισμό, ο άλλος ακαδημαϊσμό, ο τρίτος φουτουρισμό και ο τέταρτος ντανταϊσμόν αν θέλετε. Καμιά καλλιτεχνική δέσμευσις δεν θα υπάρχει στο νέο κράτος για τον καλλιτέχνη.» (Μεταξάς 1937)

²⁶ Στην προσωπική του βιβλιοθήκη του Μεταξά λείπουν μεν οι τόμοι της *Παρακμής της Δύσης* (*Der Untergang des Abendlandes* 1918, 1922), υπάρχει ωστόσο η σχετική μονογραφία του André Fauconnet (*Oswald Spengler. Un philosophe allemand contemporain* 1925). Η συλλογή του Μεταξά δείχνει μια προτίμηση για τα κείμενα του Spengler με πιο πρακτικό (και πολιτικό) περιεχόμενο: *Preußentum und Sozialismus* (1921), *Pessimismus?*

Νικολούδης, ως μέσον «λαϊκής διαφώτισης».

Αφού πρότεινε την ιστορική μορφολογία ως «την πιο ικανοποιητική θεωρία για την έρευνα της τέχνης», ο Πρεβελάκης επιχειρηματολόγησε στο *Δοκίμιο γενικής εισαγωγής στην ιστορία της τέχνης* (1934) με τον Spengler ότι «η τέχνη, συναρτημένη προς την κουλτούρα που εκφράζει, δεν έχει την εννοιολογική αυτονομία που της απόδινεν ως τώρα η κριτική, παρά είναι υποταγμένη στη μοίρα του ανώτερου οργανισμού που την περικλείνει.» Ο καλλιτέχνης, που «ενανθρωπίζει» την *Kulturseele* και ως προσωπικότητα και μέσα στο έργο του, «δεν έχει λοιπόν την ελευτερία της εκλογής. [...] Το στυλ [του πολιτισμού] δημιουργεί τον τύπο του καλλιτέχνη, προσφέροντάς του το "σχήμα" όπου θα δώσει ζωή στις μορφές του.»²⁷

Πολύ περισσότερο ακόμη από τους άλλους αναγνώστες του Spengler στην Ελλάδα,²⁸ ο Μεταξάς και ο Πρεβελάκης βρίσκουν έρεισμα στο πολύκροτο βιβλίο του Γερμανού προφήτη-ιστορικού *Der Untergang des Abendlandes* (1918, 1922) για να διακηρύξουν την έξοδο από τη διάχυτη αίσθηση του τέλους μιας εποχής και να αρθρώσουν αντιστικτικά προς την «παρακμή της Δύσης» το όραμα μιας «νέας αρχής» ή «νέων ξεκινήματων» για τον ελληνικό (πνευματικό) πολιτισμό, μετά τη χρεωκοπία της Μεγάλης Ιδέας, τον εθνικό διχασμό και την όξυνση του κοινωνικού ζητήματος.²⁹ Και οι δύο δίνουν σ' αυτό το πλαίσιο ιδιαίτερη σημασία στη φιγούρα του «εμψυχωτή» (Μεταξά) ή του «εμπνευσμένου ερμηνευτή» (Πρεβελάκη).³⁰ Ο «μυημένος στη συμβολική των μορφών» όχι μόνο μπορεί να συναρτήσει το σύνολο μιας τέχνης προς τον πολιτισμό που το περικλείνει, αλλά νοείται από τον Πρεβελάκη και τον Μεταξά επίσης ως ένα είδος πολιτισμικού μηχανικού, εφόσον κάνει «τα νεκρά περιστατικά [της ιστορίας] ένα θαυμαστό σύστημα ανταλλαγής ζωντανών δυνάμεων», «αποτιμ[ά] με βεβαιότητα τα έργα που μιλήσανε στο πνεύμα και στην καρδιά μας, διαβάζει] στα αληθινά σύμβολα μια νέα γλώσσα, ξεχωρίζ[ει] τα ψεύτικα σύμβολα που πιέζανε την καρδιά μας και αποτινά[σσει] τη δυσφορία που μας γεννούσανε».³¹

Έτσι «μυημένος» είναι επίσης ο αφηγητής-περιπατητής στο *Χρονικό μιας πολιτείας* – μυθιστορία που έγραψε ο Πρεβελάκης την άνοιξη του 1937 και δημοσιεύτηκε τέλος του 1938. Σε κείμενο του 1942, που σώζεται στο προσωπικό Αρχείο του, ο Πρεβελάκης διευκρινίζει εξαρχής το «νόημα» και την «ιδέα», σύμφωνα με την οποία έκανε στο *Χρονικό μιας πολιτείας*

(1922), *Die Wirtschaft* (1924), *Neubau des Deutschen Reiches* (άρθρα, 1924), *Politische Pflichten der deutschen Jugend* (διάλεξη στο Πανεπιστήμιο του Würzburg, 1924), *Jahre der Entscheidung* (1933). (Spiliotis 1998, 132), όπου εξετάζεται αναλυτικότερα η επίδραση του Spengler στις πολιτικές ιδέες του Μεταξά.

²⁷ (Πρεβελάκης 1934, 38, 45, 35) Για την πρόσληψη του Spengler από τον Πρεβελάκη επίσης (Χαμαλίδη 2003).

²⁸ Όψεις της πρόσληψης του Spengler στον ελληνικό Μεσοπόλεμο μελετούν οι Miliouroulos (2013), Μπογιατζής (2014) και Soethaert (2015).

²⁹ Ενώ ο Πρεβελάκης παραμένει, και στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1930, «χειραφετημένος από τα παραμύθια για τη φυλετική υπεροχή και για τα θαύματα του ελληνικού τοπίου» (Δαράκης 1935, 140), η ανάγνωση του Spengler εισάγει και ένα φυλετικό στοιχείο στη θεώρησή του για την ελληνική «ψυχή», αλλά πάντοτε υποταγμένο σε μια πολιτισμική ιδέα για τον Ελληνισμό. Ο Μεταξάς και ο Πρεβελάκης εκλαμβάνουν και οι δυο μέσω Spengler την έννοια της «φυλής» (Rasse) ως *ψυχική* ποιότητα (βλ. ενδεικτικά τη γνωστή ρήση του Μεταξά (1935, 526) ότι «"άνθρωποι" υπάρχουν μόνο ζωολογικά. Ψυχικός όμως υπάρχουν Έλληνες»). Η περίπτωση του Πρεβελάκη αποτελεί, νομίζω, χαρακτηριστικό δείγμα «επικάλυψης» δύο διαφορετικών αντιλήψεων περί ελληνικότητας που διαμορφώνονται και προβάλλονται, σύμφωνα με τον Τζιόβα (2011, 347), προς τα τέλη της δεκαετίας του 1930: «Η μια εστιάζει στο φυλετικό-γεωγραφικό στοιχείο, ενώ η άλλη τονίζει την πνευματική διάσταση του Ελληνισμού, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν επικαλύψεις μεταξύ των δύο προσεγγίσεων, ή ότι η μια αγνοεί το δεσπόζον στοιχείο της άλλης. Απλώς, η διαφορά τους είναι ζήτημα έμφασης.»

³⁰ (Πρεβελάκης 1934, 43)

³¹ (Πρεβελάκης 1934, 59-60)

την «πραγματικότητα να πολιτεύεται» με τον τρόπο του Spengler.

[*Το χρονικό μιας πολιτείας*] Είναι το χρονικό της μικρής παραθαλάσσιας πολιτείας Ρέθεμνου της Κρήτης, πατρίδας του συγγραφέα. Μέσα από την αρχαϊκή αφήγηση αποκαλύπτεται ο συμβολισμός μιας σειράς επεισοδίων που αισθητοποιούν την ιθύνουσα ιδέα: όλα είναι φθαρτά, οι πολιτείες έρχονται και παρέρχονται.³²

Πράγματι, ο ξενιτεμένος «καλαμαράς», που επιστρέφει μετά από πολύ καιρό στη γενέθλια πόλη του, «βά[ζει] στο νου [τ]ου το Ρέθεμνος και τους πολίτες του, σημερινούς κι αλλοτινούς, και μελετ[ά] τη μοίρα τους», ψηλαφώντας στο «πρόσωπο» της πολιτείας τα συμπτώματα του «ξεπεσμού σε τούτη την αρχοντογειτονιά».³³ Παράλληλα, ο Πρεβελάκης μιμείται ένα λαϊκότροπο ύφος και μυθοποιεί την αρχαϊκή απλότητα του λαϊκού ανθρωπισμού της Κρήτης.³⁴ Και αυτή η επιθυμία του μοντέρνου ανθρώπου για το απλό, το πρωτόγονο, το φυσικό βρίσκει στη σπεγκλεριανή μορφολογία της ιστορίας την ερμηνεία της.

Την ίδια συμπάθεια είχε παρατηρήσει ο Πρεβελάκης άλλωστε το 1934 στον «σύγχρονο παγκόσμιο πειραματισμό» των εικαστικών τεχνών. Από μια σπεγκλεριανή οπτική η «ομαδική μετανάστευση της μνήμης στις πρωτόγονες εποχές» και ο «θεληματικός περιορισμός των τεχνών στα στοιχεία τους» αποτελούν χαρακτηριστικές εκδηλώσεις του τελευταίου («μπαρόκ» ή «ρομαντικού») σταδίου εξέλιξης του δυτικού πολιτισμού,³⁵ κατά το οποίο «η τέχνη αναθυμάται με ανεξιθρησκεία όλες τις μορφές που δημιούργησε, χαμογελά στον αρχαϊσμό και στον εκλεχτισμό, "μιμείται" όχι τη ζωή, αλλά προγενέστερη μίμηση της ζωής». Ταυτόχρονα, το γεγονός ότι «η εποχή μας προσκυνά στα μουσεία τις σάλλες των πριμιτίφ, αγνοεί την Αναγέννηση και μαγεύεται από την τέχνη των αγρίων», παρουσιάζεται «στο άγρυπνο μάτι» του μορφολόγου μαζί σαν «ομαλά φαινόμενα του πειραματικού στάδιου της νέας τέχνης», που πασχίζει με «μια νέα αυγή πειραματισμών» να εκφράσει «το νέο ψυχικό και πνευματικό περιεχόμενο του ανθρώπου».³⁶

Ο Παγκόσμιος πόλεμος πάει να κλείσει τον κύκλο [που ξεκίνησε με τους πειραματισμούς στο Τρετσέντο και το Κουατροτσέντο]. Τα αγνότερα πνεύματα, οι πιο ειλκρινείς δημιουργοί ρίχνονται στην αναζήτηση των νέων μορφών, παραδίδονται σε συγκινητικές πλάνες, πασκίζουνε να ρίξουνε τα θεμέλια μιας νέας τέχνης, που να εκφράζει το νέο πνευματικό και ψυχικό περιεχόμενο του ανθρώπου. Η προσπάθειά τους είναι η μοναδική εγγύηση της ανανέωσης και της ποικιλίας του κόσμου. Ο Παύλος Γκωγκέν, ένας από τους σύγχρονους *πρωτόγονους*, οδηγημένος από το άσφαλο ένστιχτο, [έγραψε για τον εαυτό του] την καταπληχτικά διορατική φράση: "Φέρομαι πίοτερο προς μιαν πρωτόγονη κατάσταση." Ο Παύλος Πικασό [...] έχει το ένα πόδι στο μπαρόκ και το άλλο στον πειραματισμό. Με τα τελευταία του έργα (πρβλ. συνολικήν έκθεση του έργου του, Παρίσι 1932) δίνει την εγγύηση μιας νέας αυγής.³⁷

³² ΑΡΧ ΠΡΕΒ, φάκ. 171, σ. 8025-8026. Το κείμενο αυτό αποσαφηνίζει την κεντρική «ιδέα» του *Χρονικού μιας πολιτείας*, που ο «Υστερόλογος» της πρώτης έκδοσης (1938) είχε αφήσει να νοηθεί.

³³ (Πρεβελάκης 2003, 29, 15, 23)

³⁴ (Καστρινάκη 1997)

³⁵ Ο Πρεβελάκης διαβάει στο *Δοκίμιο γενικής εισαγωγής στην ιστορία της τέχνης* τον «νόμο των τριών καταστάσεων» (*loi des trois états*: το πειραματικό/αρχαϊκό, κλασικό και μπαρόκ/ρομαντικό στάδιο του στυλ) του Henri Focillon ως «ταυτόσημη με [τη θεωρία] του Σπέγκλερ.» (Πρεβελάκης 1934, 48). Για τη σύγχυση του Πρεβελάκη βλ. (Χαμαλίδη 2003, 238-241).

³⁶ (Πρεβελάκης 1934, 55)

³⁷ (Πρεβελάκης 1934, 56)

Και στη σύγχρονη ελληνική τέχνη – και συγκεκριμένα στο έργο του γλύπτη Μ. Τόμπρου – ο Πρεβελάκης ερμηνεύει αναλόγως τα ελληνικά «χαμόγελα στον αρχαϊσμό» ως δόκιμη προσπάθεια του γιου ενός νησιώτη μαρμαρά να λευτερώσει «τη ρωμαλέα και απλή ψυχή» του από την «αισθητική του μαπαρόκκο» και να την μορφοποιήσει σε μια «σημερινή αισθητική» που στηρίζεται στην προγονική μνήμη.

Ο Μπρουκ (1931), ο Καποδίστριας (1933) κ' η Κολυμβήτρια (1935) [του κ. Τόμπρου] εικονογραφούνε τα στάδια μιας προοδευτικής χειραφέτησης από την αισθητική του μαπαρόκκο. Με τα τελευταία του έργα, ο γλύπτης θέλει νάναι και είναι *αρχαϊκός* και συχνά ("αφηρημένα θέματα") *πειραματικός*, με τη μορφολογική έννοια του όρου. Η σημερινή αισθητική του τρέφεται από μίαν προγονική μνήμη και συνάμα από τη λαχτάρα του μέλλοντος.

Η αισθητική αυτή της αρχαϊκής τέχνης – πρέπει αυτό να το εξάρω – δεν κατάχτησε τη συνείδηση του κ. Τ. ως ένα δίδαγμα της γαλλικής σχολής (Μαγιόλ, Μπουρντέλ), αλλά του αποκαλύφθηκε ως μια ενδιάθετη κλίση, ως μια βαθιά κι ανεξερεύνητη κληρονομιά. Ο γιος του νησιώτη μαρμαρά αναγνώρισε εδώ μορφοποιημένη τη ρωμαλέα και απλή ψυχή του.³⁸

Όταν, λοιπόν, με τη σειρά του, ο Πρεβελάκης λειτούργησε στο *Χρονικό μιας πολιτείας*, κατά ιδιόγραφη δήλωσή του, ως «ρομαντικός με τη νοσταλγία του αρχαϊκού» και «αναπόλησε έναν μυθοποιημένο κόσμο συγκροτημένο σύμφωνα με το νόημα της ανθρωπιάς και της ελληνικότητας, που τον νοσταλγεί η ξεριζωμένη ψυχή και τον ανακαλεί για να ξανασυνδεθεί»,³⁹ δεν έκανε άλλο παρά να καταστήσει ξανά παρόν το ύφος και το ήθος της κρητικής ψυχής του μέσα από μια μοντέρνα αισθητική, που ακουμπά στον ουνανιμισμό του Jules Romains και στην καθαρή ποίηση του Paul Valéry.⁴⁰ Από αυτή τη διπλή σκοπιά, της αισθητικής και της «ανταλλαγής ζωντανών δυνάμεων» με τον λαϊκό ανθρωπισμό της Κρήτης – που θα εξελιχτεί στην τριλογία του *Κρητικού* σ' ένα «παιδευτικό» πρόγραμμα – ο Πρεβελάκης υποδέχεται στο *Χρονικό μιας πολιτείας* το «αρχαϊκόν δε τι και αύθαδες κάλλος» (φράση του Διονυσίου Αλικαρνασσέα, που προτάσσεται ως motto στην πρώτη έκδοση) ως «ευαγγελισμό της νέας τέχνης», που, ενώ «αγκαλιάζει την ενότητα που πάει να σβήσει, προβάλλει την ενότητα που αρχίζει ναχνοφωτά». ⁴¹ Στην παρακάτω σημείωση για το *Χρονικό μιας πολιτείας*, που σώζεται στο Αρχείο του, ο Πρεβελάκης γράφει χαρακτηριστικά:

Στην πόρτα του νέου πολιτισμού, στη νέα αυγή, έπρεπε να ξεκινήσουμε από μια τέχνη ηρωική, αρχαϊκή, υγιή. Η ανάγκη αυτή έγινε μέσα από την ψυχή μου. Capital!⁴²

Άραγε, σκέφτεται και εργάζεται ο Πρεβελάκης στη σφαίρα του Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού; Δεν νομίζω. Ο Πρεβελάκης παραμένει και μετά το 1935 «χειραφετημένος από τα παραμύθια για τη φυλετική υπεροχή και για τα θαύματα του ελληνικού τοπίου»,⁴³ αλλά κρατά, όπως άλλωστε πολλούς ομοτέχνους του, από ανένδοτο ιδεαλισμό την πίστη του σ' έναν «νέο» ελληνικό πολιτισμό. Με το *Χρονικό μιας πολιτείας* ο Πρεβελάκης βρίσκεται πάντως πιο κοντά στο μοντέρνο ύφος της ελληνικότητας, που δοκιμάζει την ίδια περίοδο και

³⁸ (Πρεβελάκης 1935, 11)

³⁹ ΑΡΧ ΠΡΕΒ, φάκ. 171, σ. 8038 και φάκ. 169, σ. 7983.

⁴⁰ Φυσικά, μέσα στο πλαίσιο αυτού του άρθρου, δεν μπορώ παρά μόνο να αναφερθώ ακροθιγώς στα γαλλικά διαβάσματα του Πρεβελάκη, που συνδιαμόρφωσαν την ποιητική του *Χρονικού μιας πολιτείας*. Παραπέμπω τον μελλοντικό αναγνώστη στο αντίστοιχο κεφάλαιο της διδακτορικής διατριβής μου. Επίσης (Soethaert 2014).

⁴¹ (Πρεβελάκης 1934, 58) Βλ. (Καστρινάκη 1997, 134)

⁴² ΑΡΧ ΠΡΕΒ, φάκ. 169, σ. 7837.

ο Νίκος Χατζηκυριάκος-Γκίκας, ταιριάζοντας στοιχεία της «γνήσιας παράδοσης» και της «λαϊκής ψυχής» με τον κυβισμό,⁴⁴ παρά στο πισωδρομικό λογοτεχνικό τοπικισμό, που διακηρύσσουν οι Νικολούδης, Κύρου και Καμπάνης.

Εάν, εν τέλει, ο μοντέρνος πριμιτιβισμός του Πρεβελάκη συνιστά στην πραγματικότητα μια επιστροφή του «αρχαϊκού κάλλους» της Κρήτης ως αστικού ναΐφ,⁴⁵ επικοινωνεί με την αντι-νεωτερική στροφή εντός του καλλιτεχνικού μοντερνισμού,⁴⁶ προοικονομεί την αστική επίκληση του λαϊκού στο πλαίσιο του κατοχικού ιστορισμού ή συνιστά μια άδοξη αναδρομή στη λαϊκή ψυχή, αφήνει τον υπηρετούντα κριτικό βιβλίου στο *Νέον Κράτος*, τον Σωτήρη Σκίπη, παγερά αδιάφορο.

Τελειώνοντας θα πω πως *Το χρονικό μιας πολιτείας* μαγεύει σαν ένα παλιό νησιώτικο κέντημα. Η καλύτερα σαν κάποια παλιά χαλκογραφία φιλοτεχνημένη από το χέρι τεχνίτη πρωτογονικό. Αδιάφορο αν ο πρωτογονισμός του Πρεβελάκη δεν είναι πάντοτε αθέλητος.⁴⁷

Ίσως ακριβώς το γεγονός ότι το *Χρονικό μιας πολιτείας* είναι μοντέρνο, χωρίς να αναστατώσει τη νέα συντήρηση, συνέβαλε στη μεγάλη επιτυχία του. Το βιβλίο τίμησε, όπως έγραψε ο Πρεβελάκης χαρακτηριστικά στο αντίτυπο του Μπαστιά,⁴⁸ τους «κοινούς αγώνες» στη Διεύθυνση για μια φιλελεύθερη πολιτιστική πολιτική, ενώ ανταποκρινόταν σίγουρα και στις προσωπικές προτιμήσεις του πρώτου αναγνώστη του *Χρονικού*, δηλαδή του Μεταξά, ο οποίος προέτρεψε, ως γνωστόν, τους λογοτέχνες να «αντλήσουν τις εμπνεύσεις [τους] από την μεγάλην αστείρευτον πηγήν που λέγεται λαϊκή ψυχή» και να φτιάξουν «τύπους και μορφές γνησίως ελληνικές», ώστε να «εκφράσουν και να εικονίσουν την ελληνική ζωή, την ελληνική Πατρίδα».⁴⁹ Όπως άλλωστε ίσχυε και για την πολιτική της Διεύθυνσης, η υπόδειξη αφορούσε κυρίως το θέμα και το βλέμμα, αλλά δεν δέσμευε για την τεχνοτροπία της

---

⁴³ (Δαράκης 1935, 140)

⁴⁴ Ο Νίκος Χατζηκυριάκος-Γκίκας δεν δηλώνει κατηγορηματικά υπέρ της λαϊκής τέχνης «παρά τις ερωτοτροπίες του με τον κυβισμό», όπως υποστηρίζει ο Τζιόβας (1989, 149). Δεν υπάρχει εδώ αντίφαση ή παράδοξη τροπή της σκέψης του Χατζηκυριάκου-Γκίκα. Με την άποψη της αναδρομής στη λαϊκή τέχνη ο Χατζηκυριάκος-Γκίκας δεν ορίζει τη *σύγχρονη μορφή* της ελληνικής τέχνης, αλλά προτείνει, μετά από σχετική μελέτη, τα «ξεχωριστά στοιχεία της λαϊκής τέχνης» ως πηγή έμπνευσης για τη σύγχρονη ελληνική τέχνη: «Η μόνη γνήσια παράδοσις που υφίσταται ακόμη είναι η λαϊκή τέχνη, είτε υπό μορφήν δημοτικών τραγουδιών, είτε υπό μορφήν μεταβυζαντινής αγιογραφίας, είτε υπό μορφήν λαϊκού σπιτιού, είτε υπό μορφήν χαλιού, κεντήματος, αγγείου, οικιακού σκεύους, χρωματικής διαθέσεως, γεωμετρικού σχεδίου, διακοσμητικής ποικιλίας. Η προσεκτική μελέτη των ξεχωριστών στοιχείων της λαϊκής τέχνης θα μας αποκαλύψει – αν γίνει σωστά – τα βαθύτερα υποσυνείδητα αισθήματα, τις μύχιες πεποιθήσεις ενός λαού...» (Χατζηκυριάκος-Γκίκας 1938, 127), παρατίθεται στο (Τζιόβας 1989, 149).

⁴⁵ Ως τέτοιο διάβασαν το *Χρονικό μιας πολιτείας* η Σοφία Σπανούδη (1938, 3) και ο Μηνάς Δημάκης (1939, 589).

⁴⁶ Αναφερόμενος στην «αντι-νεωτερική» τάση στον μοντερνισμό παραπέμπω στην «broad, international reaction to the onslaught of the modern world that swept industrialized Western Europe, North America, and Japan» ή αλλιώς «the recoil from an "overcivilised" modern existence to more intense forms of physical or spiritual existence», που ο ιστορικός Jackson Lears περιγράφει με τον όρο «antimodernism»: «it was in effect a critique of the modern, a perceived lack in the present manifesting itself not only in a sense of alienation, but also in a longing for the types of physical or spiritual experience embodied in utopian futures and imagined pasts. As such, it embraces what was then a desire for the type of "authentic", immediate experience supposedly embodied in pre-industrial societies – in medieval communities or "Oriental" cultures, in the Primitive, the Traditional, or the Folk.» (Jessup 2001, 3)

⁴⁷ (Σκίπης 1939, 484)

⁴⁸ Η αφιέρωση, που έγραψε ο Πρεβελάκης σε αντίτυπο του *Χρονικού μιας πολιτείας* για τον Μπαστιά, μνημονεύει τη σύγκρουση με τους ακαδημαϊκούς: «Του αγαπητού μου Κωστή Μπαστιά με την εγκάρδια και σταθερή φιλία που τράνεψε μέσα σε κοινούς αγώνες». (Μπαστιάς 2005, 277)

⁴⁹ (Μεταξάς 1940, 305)

εκάστοτε «ελληνικής» τέχνης. Από αυτή τη σκοπιά θα μπορούσαμε να πούμε – εν είδει συμπεράσματος – ότι ο Πρεβελάκης προόρισε το *Χρονικό μιας πολιτείας* για την περιοχή του ελληνικού μοντερνισμού, την οποία ευνόησε επίσης η τριανδρία Μεταξά-Μπαστιά-Πρεβελάκη για την φιλότεχνη πολιτική της Διεύθυνσης Γραμμάτων και Καλών Τεχνών.

Βιβλιογραφία

- Ανδρειωμένος, Γιώργος: *Η πνευματική ζωή υπό επιτήρηση: το παράδειγμα του περιοδικού Το Νέον Κράτος*. Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη 2010.
- ΑΡΧ ΠΡΕΒ: *Αρχειό Παντελή Πρεβελάκη*. Κεντρική Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κρήτης (Ρέθυμνο).
- Γωνιωτάκη, Ιωάννα: «Η έννοια της Αναγέννησης στο έργο του Παντελή Πρεβελάκη». Στο: Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος – Νίκος Χατζηνικολάου (Επιμ.), *Η ιστορία της τέχνης στην Ελλάδα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2003: 207-231.
- Δαράκης, Λουκάς: «Η τέχνη ζωή "ουρανισμένη". Συζήτηση με τον Παντελή Πρεβελάκη [Ηχώ της Ελλάδος 16.6.1935]». Στο: Λουκάς Δαράκης (Επιμ.), *Για την τέχνη και τη ζωή. Απαντούν 34 προσωπικότητες*. Αθήνα: Φιλιππότης 1987, σ. 137-140.
- Δημάδης, Κωνσταντίνος Α.: *Δικτατορία, πόλεμος και πεζογραφία 1936-1944: Γιώργος Θεοτοκάς, Μ. Καραγάτσης, Στράτης Μυριβήλης, Λιλίκα Νάκου, Θανάσης Πετσάλης-Διομήδης, Παντελής Πρεβελάκης, Άγγελος Τερζάκης*. Γνώση 1991.
- Δημάκης, Μηνάς: «Παντελή Πρεβελάκη Το Χρονικό μιας πολιτείας». *Κρητικές σελίδες* 7-9 (1939): 589-590.
- Καγιαλής, Τάκης: *Η επιθυμία για το μοντέρνο. Δεσμεύσεις και αξιώσεις της λογοτεχνικής διανοήσης στην Ελλάδα του 1930*. Βιβλιόραμα 2007.
- Καστρινάκη, Αγγέλα: «Η έμμομη γοητεία του λαϊκού λόγου και ο Παντελής Πρεβελάκης». Στο: *Η φωνή του γενέθλιου τόπου. Μελέτες για την ελληνική πεζογραφία του 20ού αιώνα*. Αθήνα: Πόλις 1997, σ. 121-155.
- Κορνέζου, Τιτίνα: «Οι σπουδές του Παντελή Πρεβελάκη στην ιστορία της τέχνης στο Παρίσι (1930-33)». *Μνήμων* 30 (2009): 263-282.
- Mantzufas, Georgios: «Die politische Lage Griechenlands vor und nach dem 4. August 1936». *Euroäische Revue* 13.2 (1937): 677-685.
- Μαντζούφας, Γεώργιος: «Η πολιτική κατάσταση εν Ελλάδι προ και μετά την 4ην Αυγούστου». *Το Νέον Κράτος* 2 (1937): 113-120.
- Ματθιόπουλος, Ευγένιος Δ.: *Η συμμετοχή της Ελλάδας στην Μπιεννάλε της Βενετίας 1934-1940*. Τόμος Β'. Διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Κρήτης 1996.
- Ματθιόπουλος, Ευγένιος Δ.: «Η ιστορία της τέχνης στα όρια του έθνους». Στο: Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος – Νίκος Χατζηνικολάου (Επιμ.), *Η ιστορία της τέχνης στην Ελλάδα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2003: 419-475.
- Μεταξάς, Ιωάννης: «Η νέα ελληνική γενεά δύναται ν' αναστηλώσει τα ιδεώδη που συνέτριψεν η θεομηνία του Βενιζέλου [Η Καθημερινή 23.1.1935]». Στο: Ελευθέριος Βενιζέλος – Ιωάννης Μεταξάς, *Η ιστορία του εθνικού διχασμού κατά την αρθρογραφία του Ελευθέριου Βενιζέλου και του Ιωάννου Μεταξά*, Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος 1994: 523-529.
- Μεταξάς, Ιωάννης: «Εις την έκθεσιν των Ελευθέρων Καλλιτεχνών». *Η Πρωία* (23.2.1937).
- Μεταξάς, Ιωάννης: «[Επιστολή προς τον Θεολόγο Νικολούδη, 24.8.1939]». Στο: Φαίδων Βρανάς (Επιμ.), *Μεταξάς: το προσωπικό του ημερολόγιο*. 8 τόμοι. Αθήνα: Γκοβόστη 1960: 715-716.
- Μεταξάς, Ιωάννης: «[Λόγος στην απονομή των Κρατικών Βραβείων του 1939, 22.5.1940]». Στο: *Λόγοι και σκέψεις (1936-1938)*. Τόμος Α'. Αθήνα: Γκοβόστη 1969.
- Μεταξάς, Ιωάννης: «Γνώμες του Αρχηγού περί των εικαστικών τεχνών». *Νέα Εστία* 340 (1941): 161-165.

- Μπαστιάς, Ιωάννης Κ.: *Κωστής Μπαστιάς. Δημοσιογραφία, θέατρο, λογοτεχνία*. Καστανιώτης 2005.
- Μπαστιάς, Κωστής: «Τα γράμματα και οι τέχνες». *Το Νέον Κράτος* 24 (1939): 550-553.
- Μπογιατζής, Βασίλης Α.: «Από τη "Συντηρητική Επανάσταση" στο Νέον Κράτος: ξένοι συντηρητικοί και φασίστες διανοούμενοι στα περιοδικά της μεταξικής δικτατορίας». *Ιστορικά* 60 (2014): 83-106.
- Νικολούδης, Θεολόγος: «Το Νέον Κράτος και η Τέχνη». *Ελεύθερον Βήμα* (18.12.1936).
- Παπαδημητρίου, Δεσποίνα Ι.: *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*. Σαββάλας 2006.
- Πρεβελάκης, Παντελής: *Δοκίμιο γενικής εισαγωγής στην ιστορία της τέχνης*, Εργοστάσιο γραφικών τεχνών 1934.
- Πρεβελάκης, Παντελής: «Γουναρόπουλος, Τόμπρος, Χατζηκυριάκος». *Νεοελληνικά Γράμματα* 8 (2.6.1935): 11-12.
- Πρεβελάκης, Παντελής: «Αι καλάί τέχνηαι και η κρατική πρόνοια». *Ελληνική Φωνή* (4.4.1936).
- Πρεβελάκης, Παντελής: «Η Ελληνική τέχνη στην Έκθεση της Βενετίας». *Νέα Εστία* 279 (1.8.1938): 1019.
- Πρεβελάκης, Παντελής: *Το χρονικό μιας πολιτείας. Μυθιστορία*. Εστία 2003 (= 3η έκδ. 1956).
- Σαράντης, Κωνσταντίνος: «Η ιδεολογία και ο πολιτικός χαρακτήρας του καθεστώτος Μεταξά». Στο: Θάνος Βερέμης (Επιμ.), *Ο Μεταξάς και η εποχή του*. Αθήνα: Ευρασία 2009: 45-71.
- Σκίπης, Σωτήρης: «Παντελή Πρεβελάκη *Το χρονικό μιας πολιτείας*». *Το Νέον Κράτος* 23 (1939): 484.
- Σπανούδη, Σοφία Κ.: «Το χρονικό μιας πολιτείας». *Νεοελληνικά Γράμματα* 109 (31.12.1938): 1, 3.
- Τζιόβας, Δημήτρης: *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*. Οδυσσέας 1989.
- Τζιόβας, Δημήτρης: *Ο μύθος της γενιάς του Τριάντα: Νεοτερικότητα, ελληνικότητα και πολιτισμική ιδεολογία*. Πόλις 2011.
- Φουκώ, Μισέλ: *Ιστορία της Σεξουαλικότητας. I. Η δίψα της γνώσης*. Ράππα 1982.
- Χαμαλίδη, Έλενα: «Η πρόσληψη θεωρητικών και μεθοδολογικών θέσεων των Spengler και Focillon από τον Παντελή Πρεβελάκη». Στο: Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος – Νίκος Χατζηνικολάου (Επιμ.), *Η ιστορία της τέχνης στην Ελλάδα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2003: 233-255.
- Χατζηκυριάκος-Γκίκας, Νίκος: «Περί ελληνικής τέχνης». *Το Νέον Κράτος* 5 (1938): 126-132
- Hering, Gunnar: «Aspekte der Kulturpolitik des Metaxas-Regimes (1936-1940)». Στο: Reinhard. Lauer – Peter Schreiner (Επιμ.), *Die Kultur Griechenlands in Mittelalter und Neuzeit. Bericht über das Kolloquium der Südosteuropa-Kommission 28-31.10.1992*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1996: 285-321.
- Jessup, Lynda: «Antimodernism and Artistic Experience: An Introduction». Στο: Lynda Jessup (Επιμ.), *Antimodernism and artistic experience. Policing the boundaries of modernity*. Toronto: University of Toronto Press 2001: 3-9.
- Miliopoulos, Lazaros: «Deutsche Geistesgröße in griechischer Perspektive. Oswald Spengler, Elle Lampridi und die "Generation der Dreißiger"». Στο: Zaur Gasimov – Carl Antonius Lemke Duque (Επιμ.), *Oswald Spengler als europäisches Phänomen. Der Transfer der Kultur- und Geschichtsmorphologie im Europa der Zwischenkriegszeit 1919-1939*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2013: 263-282.
- Soethaert, Bart: «Το Ρέθεμος περπατά κ' είναι σα να χορεύει»: Paul Valéry και Παντελής Πρεβελάκης», Ομιλία στο ΙΕ' Συνέδριο της Γερμανικής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών (17-18.5.2014).
- Soethaert, Bart: «Η ανάγνωση της παρακμής. Χρήσεις του Oswald Spengler στη δεκαετία του

1930». Υπό δημοσίευση στα Πρακτικά του Συνεδρίου του Φόρουμ Κοινωνικής Ιστορίας (27-28.9.2013), *Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου και η ελληνική κοινωνία. Ένα πείραμα εκφασισμού*; Αθήνα 2015.

Spiliotis, Susanne-Sophia: *Transterritorialität und Nationale Abgrenzung. Konstitutionsprozesse der griechischen Gesellschaft und Ansätze ihrer faschistoiden Transformation (1922/24-1941)*. Oldenbourg Verlag 1998.